

Держуправління екології та природних ресурсів
в Полтавській області
Полтавська обласна організація
Українського товариства охорони природи
Полтавський державний педагогічний університет
ім. В. Г. Короленка
Полтавське відділення Українського
ботанічного товариства
Полтавський краєзнавчий музей

До 60-річчя Українського товариства охорони природи

ПРИРОДООХОРОННИЙ *РУХ* НА ПОЛТАВЩИНІ

Матеріали науково-практичної конференції
8—9 червня 2006 року

Полтава «Верстка» 2006

Брати Ніколаєви — першопроходці природно-заповідної справи Полтавщини

Природоохоронний рух в будь якій країні світу важко уявити без участі його представників у формуванні заповідних територій. В цьому сенсі Полтавщина не являється винятком (1,5). Та на жаль, в нас ще не сформоване чітке уявлення як про постаті таких достойників, та їх діяння в цій царині (1,5).

Тож сьогодні маємо змогу внести деяку ясність в ці принципові поняття.

Відомо, що зародження та розвиток природоохоронного руху на території нашого краю пов'язано з діяльністю Полтавського природничо-історичного музею (зараз Полтавський краєзнавчий музей), який був визначним осередком науково-дослідної, освітньої і культурної роботи (1,3,4). Саме його другий завідуючий, кандидат природничих наук Микола Федорович Ніколаєв (1882-1945 ?) 16 грудня 1913 року виступив з доповіддю про охорону пам'яток природи на Полтавщині перед членами Полтавського губернського земства (1,5). Це сприяло тому, що земство виділило 400 карбованців для проведення конкурсу на кращий нарис, присвячений охороні пам'яток природи. Цікаво й те, що в умовах приватної власності на землю, управі було рекомендовано налагодити контакти, як з приватними, так і з державними установами відносно виділення ними коштів, спрямованих для охорони найбільш цінних ділянок степів, лісів та боліт. Це сприяло тому, що окремі поміщики

дарували музею унікальні природні об'єкти, які були їх приватною власністю (4).

В подальшому (грудень 1913-січень 1914 р.), Микола Федорович залучив до здійснюваної ним природоохоронної роботи свого рідного брата Валентина Федоровича Ніколаєва (1889-1973), майбутнього кандидата біологічних наук, практиканта (1908, 1910, 1912, 1914 р. р.), співробітника (1914-1923 р.), а також завідувача музею (1915-1923 р.). Микола та Валентин Ніколаєви прийняли активну участь в організації у місті Харкові першої на теренах Російської імперії виставки з охорони природи (1). Вже це, на нашу думку, є красномовним свідченням їх домінуючої ролі серед інтелігенції та науковців Полтавщини як першопрохідців природоохоронного руху тодішньої Полтавської губернії.

В подальшому, Микола Федорович, через низку об'єктивних чинників відходить від започаткованої справи, а от Валентин Федорович, навпаки, займає у ній провідне місце (1,3).

На нашу думку цьому сприяла висока ерудованість та освіченість Валентина Федоровича, всебічне знання природи краю, яку він вивчав починаючи з 1910 року (4). Цікаво й те, що В. Ф. Ніколаєв досить добре знав геологію, зоологію, ботаніку та ґрунтознавство, зібрав з цих дисциплін колекції та гербарії. Тобто вже в ті далекі часи за своїми поглядами на природу він був натуралістом-екологом, з філософським ухилом (4). На жаль навіть сьогодні, наші дипломовані спеціалісти-екологи не мають такої різнобічної системи знань про природу.

На користь викладеної вище думки про високу професійну фаховість В. Ф. Ніколаєва як натураліста-еколога свідчить цитата з характеристики, яку дав Валентину Федоровичу 18.01.1940 року академік Микола Іванович Вавилов. Наводимо її в оригіналі: «Уже первые труды его на Полтавщине, посвященные вопросам природоведения, обнаруживают в нем большую эрудицию» (4, с. 44).

Цікаво й те, що В. Ф. Ніколаєв всебічно і ретельно вивчив фітоценози різних повітів губернії, а саме: Зіньківського, Золотонішського, Костянтиноградського, Переяславського та Пирятинського (4). При цьому він як не один інший дослідник природи Полтавщини комплексно обстежив ті унікальні угруповання які підлягали меліорації (Переяславський, Пирятинський та Золотонішський повіти). Тобто вже 100 років назад В. Ф. Ніколаєв зблизька міг побачити дію трансформації головних екологічно-каркасних елементів природи Полтавщини, а саме – русел річок, з їх різнотипною рослинністю. Не менш важливим було й вивчення ним степів в околицях Карлівки, а також лісів у Зіньківському повіті (4).

Все це і сприяло тому, що В. Ф. Ніколаєв у першій половині ХХ століття був найобізнаним фахівцем з комплексного вивчення природи губернії. Саме такого підходу до справ вимагає заповідна справа. Тому й не дивно, що саме В. Ф. Ніколаєв першим підійшов до конкретизації дій в цій галузі на Полтавщині.

Вже на Третньому лісному з'їзді Полтавської губернії, який проходив у Полтаві з 1 по 3 липня 1917 року він виступив з доповіддю «Про ліси Полтавської губернії». Власне в ній були окреслені не тільки питання стану лісів, а головне – повної охорони деяких найбільш цікавих масивів та урочищ.

На превеликий жаль, через буремні події, які сталися в нашій країні після Жовтневого перевороту 1917 року цим природно – заповідним пропозиціям В. Ф. Ніколаєва не судилося здійснитися.

Не дивлячись на те, що в подальшому, В. Ф. Ніколаєв не втратив лідируючої ролі в організації заповідної справи на Полтавщині (3). Яскраве свідчення тому – створення в березні 1918 року при природничо – історичному музеї одного з перших в Україні – Полтавського товариства любителів природи (3-4).

Його головою був обраний всесвітньо відомий вчений – натураліст, академік В. І. Вернадський, а секретарем – В. Ф. Ніколаєв, який був рушійною силою товариства (3). На його засіданнях лише Валентин Федорович порушував питання про конкретні заходи з охорони природи шляхом створення мережі заповідників (3).

Взагалі ж, слід погодитись з думкою відомого дослідника історії заповідної справи в Україні В. Е. Бореяка про те, що «1918 – 1919 роки – вершина природоохоронної діяльності В. Ф. Ніколаєва» (1).

В серпні 1918 року його було обрано делегатом першого з'їзду природників України. І хоч замість з'їзду була проведена лише нарада дослідників природи України, Валентин Федорович зміг прийняти участь в ній і запропонувати створення заповідної мережі Полтавщини. Йшлося про утворення з Карлівського та Струківського степів відповідних заповідників, а також про перетворення лісових масивів між Диканькою та Милорадовом в національний парк.

Остання пропозиція В. Ф. Ніколаєва не була прийнята, адже за своєю сміливістю та оригінальністю не відповідала тодішнім уявленням про заповідні території.

Таким чином, Валентин Федорович майже на 85 років випередив свій час, що ще раз яскраво свідчить про його талант дослідника – природоохоронця.

Це ж саме можна сказати і про запропоновану ним охорону краєвидів між Яреськами та Шишаками. І з цього направлення ним були сформульовані сміливі і оригінальні ідеї.

Взагалі ж, роблячи підсумок всьому викладеному, можемо констатувати, що природно – заповідний каркас Полтавщини довгі роки був представлений об'єктами, на які вперше звернув увагу В.Ф.Ніколаєв. І сьогодні вони є найбільш цікавими і репрезентативними, що свідчить про далекозорість Валентина Федоровича, його наукову передбачливість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борейко В. Е. Валентин Федорович Николаев (26.7.1889 – 26.02.1973) // Популярн. биографо – библиографичн. словарь – справочник деятелей заповедн. дела и охраны природы Украины, царской России и СССР (1860-1960). – том 2 (М-Я). – К., 1995. – С.18-20.

2. Бризгалін І. А. Охорона пам'яток природи на Україні. - Кн. 2. – Полтава, 1919. – 31 с.

3. Документи з історії Центрального Пролетарського музею Полтавщини: Зб. доп. / Упорядник Супруненко О. Б. – Укладачі: Кигим С. Л., Кондратенко Т. К., Коротенко В. В. та ін. – Полтава, 1993. – 138 с.

4. Николаев В. Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания. – Полтава, 1991. – 45с.

5. Самородов В. М., Байрак О. М. Витоки та розвиток заповідної справи// Заповідна краса Полтавщини. – Полтава: ІВА «Астрєя». – 1996. – С. 38-43.